УДК 130

Гордін Л. Я., Мельник Е. А.

СПІЛКУВАННЯ ЯК СЕНС ЕКЗИСТЕНЦІЇ ЛЮДИНИ

В статье дан анализ значения общения для социализации и бытия человека. Уделено внимание особенностям общения и коммуникации, а также важности «живого» общения.

Ключевые слова: *социализация, общение, коммуникация, экзистенция, виртуальное общение.*

У статті проаналізовано значення спілкування для соціалізації та буття людини. Приділено увагу особливостям спілкування та комунікації, а також указується важливість «живого» спілкування.

Ключові слова: *соціалізація, спілкування, комунікація, екзистенція, віртуальне спілкування.*

In the article the value of intercourse is analyzed for socialization and life of man. Attention the features of intercourse and communication is spared, and also importance of «living» intercourse is specified.

The keywords: *socialization, intercourse, communication, existence, virtual intercourse.*

У добу розвитку інформаційних технологій, поширення міжкультурної взаємодії XXI століття позначено стрімким розширенням сфери застосування технічних засобів спілкування та різким зниженням змістовно-смислової насиченості комунікативних процесів з їх зросталою інформатизацією та формалізацією. Торкаючись практично всіх аспектів духовного життя суспільства, ця тенденція призвела до соціальної проблеми, негативні наслідки якої позначаються на міжособистісному спілкуванні. Принципи поліфонії, діалогізму, інтерсуб'єктивності стають керівними засадами осмислення людського буття. Відбувається значна переорієнтація від понятєво-світоглядних схем класичної «філософії свідомості» до «філософії комунікації».

Спілкування є однією з центральних проблем, через призму якої визначають питання сприймання й розуміння людьми один одного, лідерство й керівництво, згуртованість і конфліктність, міжособистісні взаємини та ін. Успіхи людини в житті, її взаємини з іншими членами суспільства також залежать від уміння спілкуватися.

Термін «спілкування», який значною мірою відображено в гуманітарному знанні, у філософії є складним явищем соціальної дійсності. Ураховуючи поліфункціональність й антропологічний зміст поняття, його розуміють як системно-структурний процес, що відображає взаємодії людей, а також процес обміну інформацією, емоціями, потребами, настановами та їхнім взаємним впливом. Під спілкуванням також варто розуміти й духовно-практичну діяльність,

у якій фіксуються стосунки між суб'єктами, а також спосіб реалізації соціальних відносин. Результат спілкування — налагодження певних стосунків з іншими людьми. Завдяки спілкуванню здійснюється інтеграція людей, виробляються норми поведінки, взаємодії. Зв'язок людей у процесі спілкування є умовою існування групи як цілісної системи.

Існують певні правила – рекомендації щодо ефективного спілкування, які склалися в суспільстві й віддзеркалюють комунікативні традиції певного етносу. Ці правила засвоюються в процесі навчання та шляхом наслідування й репрезентуються в спілкуванні автоматично.

Культура спілкування є складовою частиною культури людини. Для неї характерною є нормативність, яка визначає, як мають спілкуватися люди в певному суспільстві, у конкретній ситуації. Культура людського спілкування – це частка загальної моральної культури особистості. Відсутність культури спілкування – свідчення бездуховності людини. Сьогодні проблема культури спілкування набуває великого значення. Відбувається становлення України як самостійної держави, інтенсивно розвиваються міжнародні та міжособистісні зв'язки з різними країнами світу. З огляду на це визначальною стає для нашого суспільства проблема вміння спілкуватися як на офіційному, діловому, так і на побутовому рівнях.

Суттєво вплинув на розвиток наукового трактування даного поняття так званий символічний інтеракціонізм – напрямок, який існує в соціології. Особливістю цього напрямку є те, що при дослідженні процесу взаємодії індивідів основна увага концентрується на діях і вчинках індивіда, а не на його внутрішньому світі. Відповідно до цього підходу, система комунікацій у міжособистісних стосунках опосередковується системою знаків, інтеракціями. Як продукт комунікаційних зв'язків поведінка містить у собі безліч взаємних поступок і пристосувань людей щодо один одного. Досягнення поставленого пов'язане з інтеграцією поступок, які підтримують життєздатність взаємозв'язків із суб'єктами, що є підґрунтям соціальної комунікативності. Ці символічні утворення виражені в стереотипних діях, еталонах і стандартах, виникають на базі норм і вимог будь-якого значення, у тому числі адміністративно-правового, морального, естетичного й т. ін.

Механізм соціального контролю є організатором або творцем статусних ролей, які й обмежують і направляють поведінку людей залежно від мети й завдань соціальної впорядкованості. Тому яким би не було спілкування за своїми характеристиками (спонтанне, мимовільне або усвідомлено кероване й організоване), воно так чи інакше перебуває в системі регуляторів, котрими можуть бути стійкі колективні дії, ритуали, обряди, звичаї (Е. Дюркгейм) або переконання, віра (М. Вебер).

Детермінувальний вплив як на зміст спілкування, так і на його форму здійснюють права й обов'язки, якими наділено кожного конкретного учасника діяльності. Так, наприклад, у законі, як правило, чітко регламентовані права та

обов’язки, з одного боку, співробітників кримінально-виконавчої системи, а з іншої – засуджених. Саме ця регламентація остаточно визначає поведінку тих або інших у процесі спілкування та ставить для кожної сторони межі можливого в спілкуванні, що здійснюється. Більш того, характер такого спілкування багато в чому залежатиме від міри засвоєння кожним з них своїх прав і обов’язків, готовності й бажання підпорядковувати свою діяльність закону [1].

Набір інтеракцій допомагає індивідові соціалізуватися й адаптуватися. Тому дотримання цих стереотипних дій, у яких приховані цінності, погляди, настанови, пріоритети, культурні зразки дають можливість регулювати й адаптувати поведінку індивідів. Як наслідок: забезпечення стійких міжособистісних стосунків, за допомогою яких знімається напруга та занепокоєння.

Соціалізація індивіда відбувається саме завдяки людському спілкуванню, тому увага вчених зосереджується в першу чергу на тому, як конкретна особа засвоює досвід, що виробило людство, долаючи тим самим обмеженість власного існування. Процес самопізнання людини відбувається лише в спілкуванні (із собою та з суспільством), під час якого відбувається її розвиток як особистості.

Існують різні підходи до моделі спілкування. Так, для здійснення будь-якої людської взаємодії у спілкуванні вчені виділяють три елементи [2]:

1. Відправник комунікації (комунікатор) – особа, яка подає інформацію; 2. Одержувач інформації (реципієнт) – особа, яка сприймає цю інформацію. 3. Повідомлення – текстова інформація в будь-якій формі.

Відомо ще й такі моделі комунікації, як одностороння й двостороння. Одностороння – це комунікація, під час якої комунікатор не отримує зворотного зв'язку. Двостороння – це комунікація, під час якої реципієнт забезпечує комунікатору зворотний зв'язок, а потім сам стає комунікатором [2].

Дискусійним також є питання співвідношення понять «спілкування» та «комунікація». Багато науковців розглядає ці поняття як синонімічні. У свою чергу, М. С. Каган розмежовує ці поняття в такий спосіб: у спілкуванні головними виступають матеріальна, практична, духовна, інформаційна та практично-духовна сторони. Ці сторони існують у зв’язках між людьми, у той час як комунікація своєю метою має тільки односпрямований процес передачі інформації, що зменшується в ході її руху від відправника до одержувача [3, с. 143]. При цьому обмін може здійснюватися не тільки між людьми, але й між людиною й технічним засобом зберігання та передання інформації. У спілкуванні ж відбувається процес циркуляції інформації між партнерами, у результаті чого вона збільшується у своєму обсязі та збагачується. У спілкуванні немає відправника й одержувача повідомлень – є співрозмовники, співучасники спільної справи [3, с. 146]. Таким чином, під комунікацією варто розуміти будь-який обмін інформацією між динамічними системами або підсистемами цих систем, які здатні отримувати інформацію, зберігати її та перетворювати [3, с. 142]. Комунікація взагалі не обмежується зв’язком людини з людиною, вона є інформаційним зв’язком

суб’єкта з тим або іншим об’єктом – машиною, твариною.

Ще однією принципово відмінною рисою спілкування є його діалогічність, у той час як передання повідомлень завжди монологічне. Так, М. М. Бахтін, говорячи про «діалог», даючи характеристику культурним і художнім явищам, має на увазі не тільки словесну форму спілкування. Він говорить, що діалог припускає унікальність кожного партнера, принципову рівність партнерів один одному, розходження та оригінальність їх поглядів тощо. Тому діалог може бути формою зв’язку тільки суб’єктів, виражаючи всі ті риси, які відрізняють суб’єкта від об’єкта [4]. Діалогічність спілкування допускає духовний зв'язок між суб'єктами, що може переходити у вищу форму спілкування – дружбу, яка передбачає відвертість. Усі ці моменти сприяють досягненню спільності дійових суб'єктів їх вільними сукупними зусиллями при збереженні неповторної індивідуальності кожного [4, с. 163].

Звертаючись до українських дослідників поняття «спілкування», зокрема Л. А. Ситниченко [5], бачимо аналіз досліджень цього терміну Ю. Хабермасом, К. Ясперсом, М. Бубером, а також західною філософією комунікації. Розглядаючи це поняття, автор виділяє у якості основного вивчення предметно-практичної діяльності, відзначаючи, що «спілкування – похідна від практичного процесу розвитку людини, її життєдіяльності як процесу, котрий являє собою унікальний спосіб суспільного буття людини, діалектичну єдність її взаємодії не тільки з предметним світом, але й з іншими людьми». Аналізуючи фактори людського спілкування, вона виділяє два основних: предметно-практичні умови, у котрих можливе спілкування, і культурно-історичні передумови, на тлі яких воно відбувається, так званий ідеально-смислоутворювальний особистісний план.

Російський філософ М. С. Каган відзначає, що спілкування варто розглядати як «комунікативний вид діяльності», у якому відбита та закріплена «практична активність суб’єкта» [3]. Він також звертає увагу на те, що спілкування складається між суб’єктами на «вищому моральному рівні», а те, котре передує йому, – це «динамічний спектр форм переходу від управління людини до спілкування» [3, с. 200]. Зв’язок спілкування й діяльності полягає саме в тому, що завдяки спілкуванню діяльність організується. Розбудова плану спільної діяльності вимагає від кожної людини розуміння мети діяльності, засобів реалізації, розподілу функцій для її досягнення. Специфіка спілкування в процесі діяльності полягає у створенні можливості організації та координації діяльності її окремих учасників. У спілкуванні відбувається збагачення діяльності, розвиваються й утворюються нові зв’язки та стосунки між людьми.

Спілкування зазвичай спрямоване на досягнення певного результату в певному виді діяльності, вирішення конкретної проблеми та реалізацію професійної мети.

Фахівці з проблем спілкування виокремлюють професійне (ділове) спілкування, що відбувається в умовах конкретної діяльності та є її засобом. Воно вбирає в себе особливості цієї діяльності та є її важливою частиною. Професійне

спілкування, спираючись на загальні норми, часто має індивідуальний характер і виявляється в способах спілкування, що їх вибирає суб'єкт у певних комунікативних ситуаціях.

Професійне спілкування є невід'ємною складовою будь-якої трудової діяльності, а на думку О. О. Бодальова, трудова діяльність також обумовлює та програмує зміст і характер ділового спілкування людей, що беруть участь у створенні матеріального продукту. Багато фактів свідчать про те, що характеристики міжособистісного спілкування в праці пов'язані з технологією створення продукту, розподіленням функцій між виконавцями і з конкретними особливостями того чи іншого трудового процесу [1].

У спільній професійній діяльності колективу виникають взаємовідносини, спілкування зумовлене колом інтересів, що найчастіше обмежується обміном інформацією стосовно спільної праці або навчання, використовуються професійні поняття, науково-технічна термінологія, яка зумовлює ступінь взаєморозуміння під час виконання колективної роботи.

Професійне спілкування у сфері ділових взаємин має низку функцій: інструментальну (отримання й передавання інформації, необхідної для здійснення певної професійної дії, прийняття рішення); інтегративну (засіб об'єднання ділових партнерів для спільного комунікативного процесу); функцію самовираження (демонстрування особистісного інтелекту й потенціалу); трансляційну (передавання конкретних способів діяльності); функцію соціального контролю (регламентування поведінки, а іноді (коли йдеться про комерційну таємницю) і мовної акції учасників ділової взаємодії); функцію соціалізації (розвиток навичок культури ділового спілкування); експресивну (намагання ділових партнерів передати й зрозуміти емоційні переживання один одного).

Значення спілкування досліджено Д. Карнегі, який розробив практичні поради про те, як поліпшувати спілкування та завойовувати собі друзів. Ці поради й сьогодні допомагають діловим людям налагодити стосунки з іншими комунікантами. Але вони, на думку багатьох учених, не розкривають етичної та психологічної структури спілкування, призводять до маніпулювання людьми, а це суперечить вимогам гуманістичної етики та психології.

Існування людини – трансцендентне, воно виходить за межі, оскільки людина буде людиною лише тоді, коли самостворіться за допомогою певних засобів, які не дані самою природою [6]. Людське буття постійно повинне втримуватися на хвилі зусиль, і для того, щоб залишатися людиною, необхідно постійно втримувати думку. Адже тільки в спілкуванні та взаємодії з «іншим», тільки з активними людськими зусиллями можливе існування добра, краси, істини й інших категорій, які самі по собі апріорно не можуть існувати. Саме спілкуючись з іншими суб'єктами в процесі своєї життєдіяльності, людина знаходить той зміст, котрий дає відчуття саме людського буття.

Сьогодні суспільство не можна уявити без маніпулювання знаками. Для

включення в спілкування суб'єкт повинен володіти необхідними для цього якостями та системами їхніх позначень. Ці значення, персоналізуючись, включаються в середовище спілкування та споживаються. У процесі невербального спілкування відбувається переклад фактів у систему знаків, сигналів. Статус знаковості здобувають речі, жести, міміка, наповненість простору предметами й речами, місце розташування учасників спілкування відносно один одного. Той, хто має доступ до так званого словника, який виступає банком зберігання інформації та способом її обміну, одержує можливість її прочитання.

Невербальні прийоми спілкування, що виражаються у формі стереотипної поведінки, передаючи інформацію, значною мірою відображають емоційно-почуттєве навантаження спілкування, артикулюючи найважливіші моменти в повідомленні, доповнюючи значеннєвий зміст, засвідчуючи індивідуальний підхід кожного учасника до основної мети спілкування. Немовні прийоми спілкування включаються в створення стереотипів поведінки, моделей, які виступають трансляторами ціннісно-нормативного потенціалу соціокультурного середовища.

Символічні утворення, виступаючи посередниками спілкування, створюють форму, котра іноді декорує зміст, існуючи в той же час самостійно (ритуал, процедура, дипломатичний етикет та ін.). На думку французького дослідника Ж. Бодрійяра, почуття винності, страху та смерті можуть підмінюватися насолодою, чистими знаками винності, розпачу, насильства й смерті. У цьому полягає ейфорія, симуляція, що прагне до скасування причини та наслідку, початку та кінця, до заміни їхнього дублювання.

Заміщення знаків реальності призвело до того, що спілкування стало проявлятися у вигляді «символічного обміну», котрий найяскравіше знайшов своє відображення в архаїчному суспільстві у вигляді маркування тіла. Так первісна людина рятувалася від своєї ідентичності, зливаючись із одноплемінниками.

В антропології існує своя інтерпретація спілкування, у якій тіло та тілесна активність трактуються як візуалізація не тільки внутрішніх психологічних процесів, але й усього процесу спілкування. Вивчаючи мову у зв'язку з організацією спілкування й керування ним, учені виявляють ті прийоми та навички, які у своєму поєднанні створюють універсальні її форми, зрозумілі представникам різних національностей. Вони виявляють поведінкові моделі, що втілюють у собі образи, котрі виходять з колективного досвіду людей, архетипів.

Із запровадженням високих технологій не тільки в сферу виробництва, а й розподілу виготовленого продукту, а також у сферу послуг спілкування, спілкування втрачає свої відмінні ознаки, ідучи на периферію соціальної взаємодії.

Віртуальне спілкування від реальної комунікації відрізняє, передусім те, що, по-перше, віртуальна комунікація триває у віртуальному просторі, а по-друге, у ній беруть участь реальні особистості, хоча й трансформуються у віртуальні. Відтак, віртуальний комунікативний простір – це своєрідна реальність, якій притаманна суб'єктність, індивідуальність, а також можливість особистісного вибору, подібно до реального спілкування. Водночас партнер за віртуальним

спілкуванням є не прямим, а опосередкованим комп'ютерними технологіями.

Сенсорний голод, фізичний стрес, відчуження людини від людини, брак емоційного спілкування, блокування емоцій, спричинене технократичною ідеологією, призводять до того, що емоції, котрі є енергетичним фундаментом людини, шукають обхідний спосіб вивільнення, що, як правило, призводить не до гармонізації, а до розбалансування стосунків індивіда з самим собою та оточенням. Це виражається в агресивності, ворожості щодо навколишніх, може призвести до психологічних розладів, до психозів. Нерідко нереалізована енергія спрямовує удар на внутрішньоорганічні автоматично регульовані процеси, що призводить до порушення їхнього функціонування та спричиняє різні патології в організмі людини. Власне, страх зазнати невдач у «живому» спілкуванні з іншими призводить до замкнутості особистості, неможливості її вдалої соціальної реалізації, побудови гармонійних стосунків у сім'ї та ін.

У зв'язку з актуалізацією аксіологічних домінант спілкування, першорядною бачиться проблема збереження та культивування персоніфікованого спілкування, в підґрунті якого лежить міжособистісний контакт у взаємодії. Досліджуючи вплив на стан відносин у суспільстві, Т. Імамічі, доктор філософії, професор університету Сейсзі (Токіо), відзначає, що в століття автоматів починають панувати акудативні відносини на перешкоду відносинам дативним, які викликаються чиїмось обдаруванням. У техногенному суспільстві кожний може одержати бажане без вербального спілкування. Тому проблема збереження живого спілкування на сьогодні має гостру актуальність, адже нові покоління можуть згодом не мати можливості його здійснення з погляду етикетних форм.

Сучасна дійсність може створювати довгі вербальні тексти, які вже не пов'язані безпосередньо з процесами переходу в невербальну сферу. Це, наприклад, література. Але якщо бути більш точним, то література саме в такий спосіб і трактується тоталітарними державами: як вербальна реальність, що виховує та перевиховує. З наших позицій літературою стає збільшення вербального компонента за рахунок зменшення невербального.

У сучасній літературі спілкування набуває статусу міфу. Факт спілкування стає міфом у тому розумінні, що його форма відривається від змісту, те, що означає, відривається від означуваного. Спілкування все більше наповнюється вторинною мовою – метамовою, що може відбивати первинні значення та не відбивати їх, читати та не прочитуватися, при цьому форма, як і форма взагалі, за словами французького філософа-структураліста Р. Барта, не знищує змісту, а лише поєднує його, дистанціює, тримає у своїй владі [7, с. 243].

Так, наприклад, Г. Г. Почепцов [8] уважає, що міф – це, навпаки, завершений текст, оскільки він відомий заздалегідь, тому є повністю прогнозованим.

Рекламний текст (як і сфера паблік рилейшнз) відновлює статус невербального компонента. Сучасне суспільство є принципово альтернативним – для нього характерним є альтернативне комунікативне середовище. Будь-яке

повідомлення може бути замінене на будь-яке інше. Суспільство минулого прагнуло до унікальності комунікативних процесів: наприклад, існувала тільки одна книга – Біблія. Тоталітарне суспільство більшою мірою сповідає систему унікальних комунікативних процесів, відповідно, зростає значимість стереотипної поведінки, ритуалу. Так, наприклад, урочисті паради на честь 1-го Травня виконували головну функцію ритуальної комунікації – робили сакральними необхідні посилання на минуле, задаючи сакральну періодичність часу.

Таким чином, наше теоретичне дослідження значення спілкування показало, що воно відображає онтологічну сутність і екзистенційні основи «людино-людського» існування. Надмірне захоплення «віртуальним простором», що призводить до відриву від реального життя та зменшення життєвого досвіду, висвітлює тривожну тенденцію сучасного життя. Унаслідок Інтернет-залежності відбувається формування нового типу особистості з техногенним мисленням. З розвитком різноманітних соціальних мереж утрачається приватне життя, яке доволі часто стимулює до публічної непристойності. Значна інтенсифікація спілкування за допомогою різноманітних технічних засобів, з одного боку, розширює спектр комунікативних можливостей і дозволяє економити час та збільшує об'єми діяльностей, але водночас штовхає людину до відчуження й самотності, психологічної неготовності до «живого» спілкування, різноманітних сімейних проблем між її членами та поколіннями, поглинаючи реальне життя й час.

Література:

1. *Бодалев А. А.* Психология общения / А. А. Бодалев. – М. : Издательство Институт практической психологии, Воронеж: НПО МОДЭК,1996. – 256 с.

2. *Філоненко М. М.* Психологія спілкування / М. М. Філоненко. – К. – «Центр учбової літератури», 2008.

3. *Каган М. С.* Мир общения. Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Издательство политической литературы, 1988. – 319 с.

4. *Бахтин М. М.* Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.

5. *Ситниченко Л.А.* Першоджерела комунікативної філософії / Л. А. Ситниченко. – К. : Либідь: 1996. – 176 с.

6. *Мамардашвили М. К.* Необходимость себя. Введение в философию [Электронный ресурс] / Мераб Константинович Мамардашвили. – М. : Лабиринт, 1996. – Режим доступа: http://psylib.org.ua/books/mamar02/index.htm.

7. *Барт Р.* Мифологии / Ролан Барт. – М : Изд-во им. Сабашниковых, 2000 – 320 с.

8. *Почепцов Г. Г.* Теория коммуникации / Георгий Почепцов. – М. : «Рефл-бук», К.: «Ваклер» – 2001. – 656 с.